

Agnieszka Kozerska

EDUKACJA SENIORÓW W KONTEKŚCIE PARADYGMATU POMYŚLNEGO STARZENIA SIĘ – KONTROWERSJE I WĄTPLIWOŚCI

Słowa kluczowe: pomyślne starzenie się, edukacja seniorów, jakość życia osób starszych.

Streszczenie: W literaturze gerontologicznej coraz częściej pojawiają się w ostatnich latach stanowiska krytyczne wobec podejścia badawczego wykorzystującego koncepcję *pomyślnego starzenia się*. W artykule zaprezentowano niektóre poglądy badaczy dotyczące tego tematu. Przedstawiono przykłady różnych interpretacji pojęcia *pomyślnego starzenia się*. Omówiono przykłady opracowań odnoszących się krytycznie wobec modelu Rowe i Kahna. W dalszej kolejności przeanalizowano edukacyjne implikacje przyjęcia poszczególnych modeli starzenia się.

Wstęp

Pomyślne starzenie się stało się w ciągu ostatnich kilkadziesiąt lat jedną z podstawowych kategorii w gerontologii. Jest też przedmiotem zainteresowania przedstawicieli innych dyscyplin naukowych z obszaru nauk społecznych i humanistycznych, nauk o zdrowiu czy nauk o pracy i polityce społecznej (por. Kowaleski, Szukalski 2008a, Kowaleski, Szukalski 2008b, Kowaleski, Szukalski 2008c). W szczególności jest przedmiotem zainteresowania geragogiki/gerontologii edukacyjnej. Geragogika wyjaśnia procesy edukacyjne dotyczące osób starszych, jest dziedziną integrującą dorobek innych nauk w zakresie praktyki edukacyjnej (do i w starości) (Hejnicka-Bezwińska 2008), a koncepcja pomyślnego starzenia się jest przez wielu badaczy wykorzystywana między innymi jako fundament do wypracowania sposobów poprawiania jakości życia osób starszych. Mówi się nawet o paradygmacie badawczym pomyślnego starzenia się. Jednak w ostatnich latach coraz częściej można znaleźć w literaturze przedmiotu stanowiska krytyczne wobec tego podejścia oraz podejmowane liczne próby określenia przez poszczególnych badaczy własnej perspektywy badań nad dobrym starzeniem się.

Interpretacje terminu *pomyślne starzenie się*

Po raz pierwszy określenie *successful aging* (*pomyślne starzenie się*) zostało użyte przez Roberta J. Havighursta i Ruth Albrecht w 1953 roku (Halicki 2005).

Havighurst (1961) dostrzegł potrzebę sformułowania na gruncie gerontologii teorii pomyślnego starzenia się. Od drugiej połowy XX wieku w literaturze podejmowano wiele prób sformułowania takiej teorii. W pracach na temat pomyślnego starzenia się używane są zamiennie określenia *teoria* i *model*. Autorzy zajmujący się tematem starzenia się przez model (teorię) rozumieją zwykle system założeń, pojęć oraz zależności między nimi, pozwalających na opisanie wycinka rzeczywistości. Model jest uproszczoną reprezentacją tego wycinka, ponieważ pomija się w nim elementy rzeczywistości nieistotne dla podejmowanego problemu badawczego. Często w pracach na analizowany tutaj temat używa się określenia *koncepcja*, mając na myśli podejście badawcze, wyjaśnienie przedmiotu badania. Termin *koncepcja* stosuje się również zamiennie z określeniem *teoria*. Stanowiska badaczy różnią się też w zakresie operacjonalizacji przedmiotu badania, jakim jest *successful aging*. Zdarza się, że zmienne, które jedni traktują jako wskaźniki pomyślnego starzenia się, inni rozpatrują jako predyktory pomyślnego starzenia się.

Termin *successful aging* jest obecnie interpretowany na różne sposoby, funkcjonuje wiele definicji tego pojęcia, prób sformułowania teorii (modelu). Istnieje również bogata literatura, w której koncepcja ta jest krytykowana. Początkowo, w latach 60. XX wieku, gdy Havighurst postulował stworzenie teorii, koncepcje pomyślnego starzenia się formułowano z perspektywy paradygmatu funkcjonalizmu i strukturalizmu. Przyjmowano, że aktywność osoby starszej dotyczy przede wszystkim wchodzenia w nowe dla niej role społeczne, przy czym role te są odgórnie, społecznie ustalone. Osoby starsze, w takim ujęciu, wycofują się z pełnionych dotychczas ról (Cumming, Henry 1960) i to wycofanie jest kluczem do pomyślnego starzenia się. Zgodnie z tym podejściem osoby starsze chcą wycofać się. Temu statycznemu obrazowi osoby starszej przeciwstawiała się teoria aktywności, zgodnie z którą podejmowanie aktywności przez starsze osoby jest źródłem ich satysfakcji z życia. Starzenie się jest optymalne (w znaczeniu: pomyślne), gdy jednostce udaje się przeciwstawić kurczeniu się jej świata społecznego. Może ona tego dokonać przez kontynuowanie aktywności, jakie podejmowała w wieku średnim tak długo, jak to możliwe oraz, z czasem, zastępowanie utraconych ról innymi (Havighurst i in. 1963). W teorii aktywności zakłada się związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy aktywnością a satysfakcją z życia i dobrostanem jednostki. Teoria przewiduje, że utrzymywanie w wieku starszym podobnego jak w wieku średnim poziomu i wzorca aktywności prowadzi do najwyższej satysfakcji z życia (Schulz i in. 2006). Zarówno teoria aktywności, jak i wycofania spotkały się z krytyką, zarzucano im między innymi redukcjonizm, uproszczenia w wyjaśnianiu przedmiotu badania polegające na tym, że obie teorie nie uwzględniają różnic indywidualnych między ludźmi i zakładają, iż jakość starzenia się jest jednakowo rozumiana przez wszystkich. W koncepcjach, które powstawały w kolejnych latach, przedstawiano modele opisujące czynniki skorelowane z jakością starzenia się. Jednym z najbardziej znanych i cytowanych jest model opracowany przez Johna W. Rowe i Roberta L. Kahna (1998). To właśnie

od momentu opublikowania pracy tych autorów mówi się o paradygmacie pomyślnego starzenia się (Rubinstein, Medeiros 2014). Zgodnie z koncepcją Rowe i Kahna (1998), na pomyślne starzenie się składają się trzy elementy: 1) brak choroby i niepełnosprawności, 2) wysoki poziom funkcjonowania fizycznego i poznawczego, 3) aktywne zaangażowanie w życie. Zdaniem autorów, te trzy składniki są ze sobą powiązane, a do pomyślnego starzenia się jednostki konieczne jest ich współwystępowanie. Jednocześnie autorzy odróżnili starzenie się „pomyślne” od „zwykłego”. Praca Rowe i Kahna spotkała się z krytyką, między innymi z powodu zbyt wąskiego, medycznego potraktowania „dobrego starzenia się”, które próbowano ponadto zdefiniować za pomocą obiektywnych wskaźników. W innych propozycjach modeli pomyślnego starzenia się podkreśla się wagę umiejętności przystosowywania się do zmian następujących wraz z wiekiem. Przykładem może być Teoria Selekttywnej Optymalizacji i Kompensacji *SO-C* (Baltes, Baltes 1990), w której owo przystosowanie składa się z trzech elementów: 1. Selekcji oznaczającej wybór obszarów funkcjonowania zgodnych z własnymi preferencjami, możliwościami i wymaganiami otoczenia, 2. Optymalizacji oznaczającej podejmowanie działań zmierzających do poprawienia lub jak najdłuższego zachowania posiadanych umiejętności w wybranych obszarach funkcjonowania, 3. Kompensacji oznaczającej zaangażowanie w poszukiwanie możliwości wyrównania traconych umiejętności poprzez zastępowanie ich innymi. Teoria SOC łączy pojęcie starzenia się z rozwojem osobistym człowieka. Interesującym rozwinięciem tej teorii jest propozycja wykorzystania w teoretyzowaniu na temat pomyślnego starzenia się pojęcia generatywności (Villar 2012). Villar twierdzi, że generatywność może stanowić ramy koncepcyjne dla badań nad pomyślnym starzeniem się. Generatywność jest jednym z etapów rozwojowych człowieka wyróżnionych przez Erika Eriksona (1982) w odniesieniu do średniej dorosłości. W późniejszych publikacjach Erikson (1986) odniósł to pojęcie także do osób starszych (*grand generativity*). Generatywność osób starszych może przejawiać się w takich zachowaniach jak udzielanie wsparcia innym osobom jako dziadkowie, przyjaciele, mentorzy. Przejawia się w formach aktywności społecznej, rodzinnej, polegających na pomaganiu innym, przekazywaniu wiedzy następnym pokoleniom. Villar (2012) zauważa, że mówiąc o generatywności podkreśla się kontekst społeczny, w którym odbywa się rozwój osobisty osób starszych, z tego powodu zjawisko generatywności może w istotny sposób wzbogacić koncepcję pomyślnego starzenia się. Przykładem rozwinięcia teorii Selekttywnej Optymalizacji i Kompensacji jest też teoria selektywności społecznej/*socioemotional selectivity theory* Laury Carstensen (Carstensen i in. 2003). Zgodnie z tym podejściem ludzie wraz z wiekiem coraz bardziej koncentrują się na bieżących stanach emocjonalnych. U osób starszych wraz z wiekiem zmniejsza się liczba nawiązywanych interakcji społecznych. Te związki z innymi, w których pozostają, charakteryzują się dużą bliskością emocjonalną. Zdaniem Carstensen, u seniorów najważniejsze są cele ukierunkowane na regulację emocji. Preferują kontakty z osobami bliskimi, najważniejszymi dla nich. Dzięki tej selektywności mogą oni maksymalizować pozytywne emocje. W teoriach skoncentrowanych na

ciągłym rozwoju człowieka w okresie starości, jako wskaźnik pomyślnego starzenia się często przyjmuje się odczuwany poziom satysfakcji z życia (Villar, 2012). W literaturze polskiej pojęcie satysfakcji życiowej osób starszych zostało szczegółowo przestudiowane przez Małgorzatę Halicką (2004).

Polemika z autorami biomedycznej koncepcji pomyślnego starzenia się

Koncepcja pomyślnego starzenia się jest obecna w opracowaniach naukowych dotyczących gerontologii, edukacji osób starszych, w socjologicznych, psychologicznych czy pedagogicznych dyskursach o starości. Jednakże wokół niej, w szczególności wokół modelu Rowe i Kahna, pojawiło się wiele kontrowersji (Scheidt i in. 1999). Można wyróżnić cztery sposoby prowadzenia w literaturze gerontologicznej polemiki z autorami tej biomedycznej koncepcji pomyślnego starzenia się (Martinson, Berridge 2014). Pierwszy z nich polega na akceptowaniu założeń koncepcji, a spór polega na dostrzeganiu luk w modelu. Autorzy polemiki próbują rozbudować model, dodając nowe elementy. Takim dodatkowym elementem może być na przykład wymiar duchowy (Crowther i in. 2002) albo aktywność w czasie wolnym, z przykładowymi wskaźnikami: częstotliwość i zaangażowanie w ćwiczenia fizyczne i w czynności takie jak na przykład bieganie, pływanie, taniec, wyjazdy na wakacje (Lee. P-L. i in. 2011).

Drugim rodzajem prowadzenia sporu, dostrzeżonym w analizowanej literaturze przez Martinson i Berridge, jest podawanie w wątpliwość sensu definiowania pomyślnego starzenia się za pomocą obiektywnych kryteriów. Wyniki badań (Strawbridge i in. 2002; Cernin i in. 2011) pokazują bowiem istotne statystycznie różnice pomiędzy subiektywną oceną jakości życia dokonaną przez osoby starsze a oceną obiektywną dokonaną na bazie modelu Rowe i Kahna. W tych samych grupach osób starszych, na podstawie ocen subiektywnych otrzymamy większy odsetek osób starzejących się pomyślnie, niż gdybyśmy ten odsetek wyznaczyli, biorąc pod uwagę oceny obiektywne. Podobny rezultat uzyskano w badaniach, które prowadzili Dilip Jeste i in. (2010). Wynika z nich, że biorąc pod uwagę obiektywne wskaźniki związane ze zdrowiem, tylko niewielki odsetek seniorów można zaliczyć do grupy starzejących się pomyślnie, jednak zdecydowana większość seniorów uważa, że do tej grupy należy. Z reguły w tej ostatniej grupie są osoby, które spełniają kryteria psychospołeczne modelu. Jeste i in. (2010) uważają, że w procesie budowania teorii pomyślnego starzenia się sensowne byłoby zintegrowanie perspektywy naukowej z perspektywą subiektywną seniorów. W Polsce badania nad subiektywnymi, potocznymi definicjami pomyślnego starzenia się w różnych grupach wiekowych (nie tylko osób starszych) prowadził Jerzy Halicki (2008). Tym, co zaskakuje w badaniach Halickiego, jest niska pozycja w definicjach, przypisywana przez osoby badane niezależności. Niezależność osób starszych jest cechą, do której w literaturze przedmiotu przywiązuje się dużą wagę. Przyjmuje się, że pomyślne starzenie się jest skorelowane z niezależnością osób

starszych lub że niezależność składa się na pomyślne starzenie się. Należy zwrócić uwagę na fakt, że oceny subiektywne są zależne od kontekstu kulturowego. Jak zauważa Jordan Lewis (2011), w raportach z badań prowadzonych w ramach koncepcji pomyślnego starzenia się brakuje opracowań dotyczących związku pomiędzy kontekstem kulturowym a sposobem, w jaki jest rozumiane pojęcie pomyślnego starzenia się. Jako przykład pokazujący znaczenie tego problemu Lewis przywołuje badania Keith i in. (1990) prowadzone na terenie Stanów Zjednoczonych, na podstawie których zauważono, że rozumienie przez osoby badane jakości starzenia jest zależne od ich kraju pochodzenia. Osoby mające korzenie europejskie utożsamiały to pojęcie z byciem samowystarczalnym, niezależnym, z możliwością samodzielnego życia. Z kolei dla osób pochodzących z Hongkongu kojarzenie niezależności z pomyślnym starzeniem się czy dążenie osób starszych do samowystarczalności było niezrozumiałe.

Trzecim rodzajem polemiki ze zwolennikami idei pomyślnego starzenia się w typologii stworzonej przez Martinson i Berridge (2014) jest krytyka założeń leżących u podstaw tej koncepcji. Podkreśla się na przykład jej wykluczający charakter. Zdaniem krytyków, starzeć się pomyślnie w myśl teorii Rowe i Kahna mogą tylko jednostki uprzywilejowane, o dobrej pozycji społecznej, wysokich dochodach, wysokim wykształceniu. Są to bowiem czynniki będące predyktorami pomyślnego starzenia się. Poza tym zauważa się, że koncepcja kreuje „nowy *ageism*”, traktując unikanie chorób i niepełnosprawności jako sukces i nazywając to dobrym starzeniem się. Co więcej, Martinson i Berridge, powołując się na wyniki przemysła Dillaway i Byrnes (2009), zauważają iż nie jest przypadkiem pojawienie się paradygmatu pomyślnego starzenia się akurat w latach 80. i 90. XX wieku. Wtedy bowiem miał miejsce wzrost konserwatyizmu w społeczeństwie amerykańskim, który wiązał się z obarczaniem państwa opiekuńczego winą za kryzys gospodarczy. Koncepcja pomyślnego starzenia się zakłada, że osoby starsze same są odpowiedzialne za własny sposób starzenia się, zdejmując tym samym ciężar odpowiedzialności za dobrostan tych osób z państwa na poszczególne jednostki. Zakładając, że każdy jest w stanie podjąć wysiłek pracy nad sobą i że każdy jest w stanie podejmować działania skutecznie podnoszące jakość życia, możemy dojść do wniosku, że jeżeli ktoś nie starzeje się w sposób pomyślny, to sam jest sobie winien – widocznie nie postarał się w stopniu wystarczającym. W koncepcji w ogóle nie bierze się pod uwagę czynników ekonomicznych, kulturowych, historycznych, w których przyszło żyć osobom starszym i na które nie mają one wpływu. Ocena sposobu starzenia się bez uwzględnienia tych czynników prowadzi do dyskryminacji dużej grupy seniorów (Rubinstein, Medeiros 2014).

Czwarty typ krytyki koncepcji pomyślnego starzenia się wyróżniony przez Martinson i Berridge (2014) to odrzucenie modelu *successful aging* jako wykluczającego, a w jego miejsce stworzenie innego, który w intencji danego autora jest bardziej uniwersalny i dający szansę każdemu starzeć się z godnością. Jako przykład można podać propozycję wykorzystującą koncepcję *resilience*, którą przedstawiła Phyllis Harris (2008). Harris stwierdza, że koncepcja *resilience* jest

de facto przyjęta jako założenie w modelu Selekttywnej Optymalizacji z Kompensacją, jednak to założenie nie zostało tam wyartykułowane, a co za tym idzie – nie zostało dokładnie przestudiowane. *Resilience* można zdefiniować jako wzorce pozytywnej adaptacji w kontekście istotnego zagrożenia lub doznanego nieszczęścia. Na potrzeby analizy modelu starzenia się, w którym wykorzystuje się koncepcję *resilience*, Harris przeprowadziła studia przypadków osób starszych z demencją. Innym przykładem sposobu teoretyzowania na temat starości, o którym warto jeszcze wspomnieć w tym miejscu, jest teoria gerotranscendencji. Autor teorii – Lars Tornstam (1989) jest zdania, że wchodzenie w okres starości wiąże się z ciągłym rozwojem człowieka. Zgodnie z teorią osoby starsze zmieniają perspektywę postrzegania świata z materialistycznej i racjonalnej na bardziej kosmiczną i transcendentną. Zmiana perspektywy prowadzi do przewartościowania swojego życia i jest kluczowa dla zrozumienia procesu starzenia się. W jej wyniku następuje zazwyczaj wzrost poziomu zadowolenia z życia (Tornstam 1989). Tornstam dokonał rewizji teorii wycofania, nawiązuje do niej, ale podejmuje z nią polemikę, w wyniku czego teoria gerotranscendencji różni się istotnie od teorii wycofania. Różnice pomiędzy tymi dwiema teoriami przedstawiła Małgorzata Malec (2012). Autorka słusznie stwierdza, że Tornstam akcentuje rozwój i zmianę człowieka, podczas gdy teoria wycofania koncentruje się na rezygnacji z pełnionych dotychczas ról. Ponadto teoria gerotranscendencji dokładniej opisuje zjawisko wglądu człowieka w swoje wnętrze i proces jego otwarcia się zmianę w postrzeganiu świata.

Pomyślne starzenie się jako *wynik i proces*

Sformułowanie *pomyślne starzenie się (successful aging)* w języku angielskim zawiera w sobie słowo *success*. Jeśli chcemy zrozumieć, co oznacza pojęcie pomyślnego starzenia się, powinniśmy przyjrzeć się znaczeniu słowa *success* (Peterson, Martin 2014). Z perspektywy gerontologii krytycznej nasze rozumienie słowa *success* wpływa na oczekiwania wobec (pomyślnego – *successful*) starzenia się. Biorąc pod uwagę kryterium, jakim jest rozumienie słowa *success*, można wyróżnić dwa podejścia do koncepcji pomyślnego starzenia się (Villar 2012). Pierwsze z nich traktuje *success* jako wynik, rezultat. Przykład takiego podejścia stanowi koncepcja Rowe i Kahna. W tym rozumieniu pomyślne starzenie się jest pewnym stanem, do którego człowiek dąży w ostatnich dekadach swojego życia. Jest możliwe wyróżnienie wskaźników określających czy dana osoba osiągnęła ten stan. W rozumieniu drugim *successful aging* jest procesem dostosowywania się do zmian zachodzących wraz z wiekiem i zaangażowania w minimalizację strat i maksymalizację zysków. Przykład stanowi koncepcja Baltes (1990). W tym modelu traktuje się osobę starszą jako aktywną, podejmującą decyzje prowadzące do uzyskania równowagi pomiędzy zyskami i stratami, biorąc pod uwagę cele życiowe, jakie sobie postawiła.

W społeczeństwie zachodniej Europy i Północnej Ameryki sukcesem w kontekście starzenia się jest utrzymanie jak najdłużej własnej niezależności i autonomii,

pozostawanie jak najdłużej aktywnym członkiem społeczeństwa. W koncepcjach pomyślnego starzenia się, ale także w dyskursie edukacyjnym dotyczącym osób starszych przyjmowane jest jako aksjomat stwierdzenie, że każdy powinien dążyć do niezależności. W wielu edukacyjnych programach dla osób starszych przyjmuje się temat aktywności fizycznej, użyteczności, wydajności jako temat wiodący. Jak zauważa Stephen Katz (2000), aktywność jest postrzegana jako coś pozytywnego, natomiast zależność, choroba, samotność mają konotację negatywną. Przyjmuje się, że aktywność jest warunkiem „wartościowego” życia. Jest tak dlatego, bo społeczeństwo neoliberalne czerpie korzyści z aktywności członków społeczeństwa. Idea pomyślnego starzenia się zawiera w założeniach definicję sukcesu z którą identyfikuje się klasa średnia w społeczeństwach zachodnich, a należy pamiętać że nie każde społeczeństwo tak samo rozumie sukces (Torres 2003). Model Rowe i Kahna, wbrew intencjom autorów, może się przyczyniać do wzmocnienia postaw określanych jako *ageism*. Okazuje się bowiem, że większość osób starszych, w tym tych starzejących się w „zwykły” sposób, nie jest w stanie spełnić kryteriów zaproponowanych przez autorów tej koncepcji. Model ten wyklucza osoby niepełnosprawne, w zaawansowanym wieku, o niskich dochodach. Można powiedzieć, że tylko niewielka grupa osób uprzywilejowanych ma szansę na pomyślne starzenie się. Zdaniem niektórych autorów pomyślne starzenie się jest koncepcją polityczną, więc badacze powinni zachować ostrożność, posługując się terminologią *successful aging* (Dillaway, Byrnes 2009).

Krytycy zarzucają autorom modelu przesadne koncentrowanie się na unikaniu chorób, niepełnosprawności, unikaniu bycia zależnym, na utrzymywaniu stanu zdrowia, który został osiągnięty w poprzednich etapach życia (Villar 2012). Z punktu widzenia badacza zajmującego się edukacją osób starszych jest to koncepcja zbyt ograniczona, ponieważ nie daje podstaw dla niektórych, bardzo ważnych przypadków uczenia się nieformalnego seniorów, na przykład uczenia się w wyniku doświadczenia krytycznego wydarzenia życiowego. Przykładowo w optyce tej koncepcji nie starzeje się pomyślnie osoba doświadczająca niepełnosprawności, która nauczyła się radzić sobie z dolegliwościami i która potrafi dobrze funkcjonować pomimo doświadczanych trudności. Ograniczeń takich jak model Rowe i Kahna nie mają koncepcje oparte na rozumieniu *successful aging* jako procesu, które traktują starzenie się pomyślne w kategoriach ciągłego rozwoju człowieka. Jednak i one poddawane są krytyce. Na przykład Gertrud Backes i Wolfgang Clemens (Backes, Clemens 1998, za: Halicka 2004) w odniesieniu do teorii selektywnej optymalizacji z kompensacją, twierdzą, że za bardzo podkreślana jest w niej indywidualna siła sprawcza osób starszych, a za mało uwagi poświęca się tam poszukiwaniu ofert społecznych wspomagających seniorów (np. prewencja społeczna).

Edukacyjne wspomaganie pomyślnego starzenia się

Biomedyczny model pomyślnego starzenia się akcentuje związek pomiędzy dobrostanem człowieka a jego zdrowiem. W debatach publicznych i politycznych

na terenie UE przyjmuje się tę perspektywę, przy czym troska o zdrowie jest zwykle utożsamiana z pojęciem *aktywnego starzenia się* (EuroStat European Commission 2012). Definicja aktywnego starzenia się została w 2002 roku sformułowana przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) jako *proces optymalizacji szans związanych ze zdrowiem, uczestnictwem i bezpieczeństwem w celu poprawienia jakości życia osób starszych* (WHO 2002, s. 12). W dokumentach WHO słowo *aktywny* oznacza uczestnictwo w życiu społecznym, gospodarczym, kulturalnym, duchowym i obywatelskim, nie ogranicza się tylko do aktywności fizycznej i udziału w rynku pracy. Aktywność jest tutaj ukierunkowana na cel, jakim jest poprawienie jakości życia osób starszych. *Zdrowie* też jest definiowane szeroko jako dobrostan fizyczny, psychiczny i społeczny. W koncepcji WHO oraz w dokumentach UE dotyczących starzenia się, w polityce senioralnej w Polsce (np. Rządowy program ASOS na lata 2014–2020) przyjmuje się założenie, że warunkiem dobrej jakości życia człowieka jest jego aktywność. Zakłada się, że człowiek powinien być aktywny. Jeśli nie jest, należy mu w tym pomóc, zachęcić do aktywności, „zaktywizować”, należy starać się pokonywać ograniczenia zdrowotne czy społeczno-ekonomiczne utrudniające aktywność seniorów i dzięki temu zapobiegać wykluczeniu społecznemu osób starszych. Zakłada się także, że cele te można zrealizować poprzez odpowiednio zaprojektowane działania edukacyjne. Jedną z proponowanych seniorom form edukacji są Uniwersytety Trzeciego Wieku. Wśród deklarowanych celów UTW jest aktywizacja intelektualna, fizyczna i społeczna słuchaczy (Borczyk, Załona 2014). Przyjmuje się też, że edukacja w okresie starości może pomóc w poradzeniu sobie z trudnościami związanymi z życiem w szybko zmieniającym się świecie. Edukacja nie musi odbywać się w instytucjach edukacyjnych. Może mieć miejsce na przykład w życiu codziennym: rodzinnym czy towarzyskim człowieka (Kargul 2005). Środowisko edukacyjne seniorów i inicjatywy związane z organizowaniem tego środowiska można postrzegać w skali makro jako politykę państwa; w skali mezo jako inicjatywy środowiska lokalnego lub w skali mikro jako edukację związaną z życiem rodzinnym i towarzyskim (Kozerska 2013). Jednym z celów działań instytucji zajmujących się edukacją seniorów jest promowanie stylu życia zwiększającego prawdopodobieństwo pomyślnego starzenia się. Instytucje edukacyjne stawiają sobie za cel pomoc osobom starszym w zmianie nawyków i zachowań oraz wspieranie ich w kontynuowaniu stylu życia uznawanego za sprzyjający zdrowiu. Bez wątplenia uniwersytety trzeciego wieku mają ogromne zasługi w promowaniu aktywnego i zdrowego stylu życia wśród seniorów. Przyczyniają się też do zmniejszenia poziomu wykluczenia społecznego osób starszych. Ale ich oferta niestety nie dotyczy wszystkich seniorów. Jej odbiorcami są osoby „uprzywilejowane”. Badania pokazują, że istnieje dodatnia korelacja pomiędzy uczestnictwem w UTW a wykształceniem. W zajęciach UTW biorą udział osoby o wyższym wykształceniu niż przeciętne w całej populacji seniorów. Ponadto są one lepiej sytuowane, o wyższym kapitale społecznym, z dużych miast, dobrze odnajdujące się w ramach tzw. „kultury wysokiej”, posiadające umiejętności interpersonalne i duży kapitał kulturowy (*Zoom na UTW* 2012). Są to osoby,

które dobrze czują się w sytuacjach podobnych do kształcenia formalnego (wykłady, zajęcia w grupach – tak jak w szkole). Osoby o niższym wykształceniu czują się w takich sytuacjach niekomfortowo, obco. Potwierdzają to badania w ramach raportu *Zoom na UTW* (2012), gdzie wśród barier związanych z uczestnictwem w zajęciach wymienia się wizerunek UTW jako instytucji elitarnej. Wielokrotnie prowadzone badania w różnych populacjach potwierdzają, że istnieje dodatnia korelacja pomiędzy uczestnictwem w UTW a wszystkimi trzema elementami składającymi się na model Rowe i Kahna (Gajewska i in. 2012; Kozerska 2014a) oraz korzystaniem przez seniorów z nowoczesnych technologii (Kozerska 2014b). Trzeba też zauważyć, że słuchaczami UTW zostają osoby, którym odpowiadają założenia przyjmowane przez organizatorów UTW. Jednym z tych założeń jest, że każdy jest przede wszystkim sam odpowiedzialny za własne życie (starzenie się) i każdy powinien dążyć do niezależności i autonomii. Można przypuszczać, że słuchacze UTW zgadzają się z takim podejściem w większym stopniu niż reszta populacji osób starszych. Prawdopodobnie dlatego, że przyjmują to założenie jako prawdziwe, poszukują różnych form edukacji, są aktywni i znajdują kierowane do nich oferty. Jest jednak duża grupa osób starszych, do których nigdy nie trafia oferty UTW. Do nich dotrzeć mogą propozycje edukacyjne, których autorzy postrzegają starość z innej perspektywy. Inną perspektywą postrzegania starości może być na przykład model SOC (Baltes, Baltes 1990) lub koncepcja Harris (2008), czy teoria gerotranscendencji (Tornstam 1989). Przykłady instytucji i programów środowiskowych wspomagających szeroko rozumianą edukację seniorów szczegółowo omawia na przykład Zofia Szarota (2009). Edukacyjną funkcję, polegającą na wzmacnianiu *resilience* seniorów (a więc także rolę edukacyjną) mogą pełnić organizacje kościelne i religijne (Grotowska 2013a; Grotowska 2013b). Taką rolę mogą też pełnić relacje z członkami ich rodzin i przyjaciółmi.

Zakończenie

Wyniki badań dotyczących jakości starzenia się prowadzą do sprzecznych wniosków. Niektórzy autorzy przyjmują założenie o konieczności „aktywizowania” osób starszych w celu podniesienia jakości ich życia; inni zadają pytanie czy twierdzenie, że zachodzi potrzeba podejmowania takich działań, jest w każdym przypadku prawdziwe? Okazuje się, że odpowiedź na te pytania zależy od założeń na temat starzenia się, jakie przyjmujemy. Przekonanie o słuszności podejmowania działań edukacyjnych mających na celu aktywizowanie seniorów wynika z przyjęcia określonego paradygmatu, poza ramami którego ten pogląd nie już taki oczywisty. Na przykład w świetle odkryć Tornstama (1989), postrzeganie i ocenianie jakości starzenia się przez pryzmat funkcjonowania jednostki w świecie społecznym, jej aktywności, produktywności, czy towarzyskości i narzucanie tej perspektywy osobom starszym może zakłócać ich rozwój w kierunku gerotranscendencji (Tornstam 1989; Malec 2012). Żyjemy w świecie, w którym ceni się młodość i indywidualizm, a także aktywność produktywną, z którą związana

jest sytuacja materialna. Osoby starsze często nie odpowiadają temu wizerunkowi kojarzącemu się powszechnie z sukcesem. Zgodnie z teorią gerotranscendencji, osoby starsze koncentrują się na poszukiwaniu równowagi, poprzez medytację, kontemplację, cieszeniu się tym, co posiadają, odkrywaniu swojego duchowego potencjału. Z punktu widzenia zewnętrznego (młodego?) obserwatora, takie osoby mogą być postrzegane jako bierne, aspołeczne, a z perspektywy teorii biomedycznych sposób ich starzenia się mógłby zostać nisko oceniony, ponieważ wymienione tutaj elementy nie są w teoriach biomedycznych uwzględnione. Z perspektywy teorii gerotranscendencji osoby starsze zmieniają sposób postrzegania czasu, życia, śmierci, swojego miejsca w świecie, przewartościowują swoje życie, prawdopodobnie przyjmują inne kryteria oceny swojej sytuacji życiowej niż osoby młode. Z badań Jennifer Reichstadt J. i in. (2010) wynika, że definicje subiektywne seniorów dotyczące pomyślnego starzenia się różnią się od definicji funkcjonujących w literaturze gerontologicznej. W odczuciu osób starszych pomyślne starzenie się wiąże się z umiejętnością utrzymywania równowagi pomiędzy samoakceptacją i poczuciem spełnienia, a z drugiej strony zaangażowaniem w życie i własny rozwój (Reichstadt i in. 2010). Definicje te są zatem zbliżone do definicji mądrości i sądzę, że w dużej mierze potwierdzają prawdziwość wniosków sformułowanych przez autora teorii gerotranscendencji. Co więcej, definicje te są uniwersalne, nie dotyczą pomyślnego życia tylko w okresie starości.

Bibliografia

1. Baltes P.B., Baltes M.M. (1990), *Psychological perspectives on successful ageing: the model of selective optimization with compensation*, [w:] P.B. Baltes, M.M. Baltes (red.) *Successful Ageing. Perspectives from the Behavioral Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 1–34.
2. Borczyk W., Załona Z. (2014), *Profesjonalny Uniwersytet Trzeciego Wieku. Program edukacyjno-aktywizujący UTW. Wybrane zagadnienia*, Wyd. Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń UTW, Nowy Sącz.
3. Cernin P.A., Lysak C., Lichtenberg P.A. (2011), *A comparison of self-rated and objectively measured successful aging constructs in an urban sample of African American older adults*, „Clinical Gerontologist”, 34, s. 89–102.
4. Carstensen L.L., Fung H., Charles S.T. (2003), *Socioemotional selectivity theory and the regulation of emotion in the second half of life*, „Motivation and Emotion”, 27, s. 103–123.
5. Crowther M.R., Parker M.W., Achenbaum W.A., Larimore W.L., Koenig H.G. (2002), *Rowe and Kahn's model of successful aging revisited: positive spirituality – the forgotten factor*. „The Gerontologist” 42(5), s. 613–620.
6. Cumming E., Henry W.E. (1961), *Growing old: The process of disengagement*, Basic Books, New York.
7. Dillaway H.E., Byrnes M. (2009), *Reconsidering successful aging*. „Journal of Applied Gerontology”, 28, s. 702–722.
8. Erikson E.H. (1982), *The Life Cycle Completed*. Norton, New York.

9. Erikson E.H., Erikson J.M. and Kivnick H.Q. (1986), *Vital Involvement in Old Age*. Norton, New York.
10. EuroStat European Commission (2012), *Active ageing and solidarity between generations. A statistical portrait of the European Union 2012*.
11. Gajewska O., Bryła M., Maniecka-Bryła I. (2012), *Samoocena stanu zdrowia uczestników zajęć Stowarzyszenia Uniwersytetu Trzeciego Wieku*, „Hygeia Public Health”, 47(4), s. 453–459.
12. Grotowska S. (2013a), *Religijny trzeci sektor w społeczności lokalnej na przykładzie organizacji z Wrocławia i Dolnego Śląska*, „Przegląd religioznawczy”, 4(250), s. 205–213.
13. Grotowska S. (2013b), *Relacje międzypokoleniowe i role społeczne w starszym wieku. Perspektywa seniorów zaangażowanych w organizacjach katolickich* [w:] A. Kotlarska-Michalska (red.) *Człowiek stary w rodzinie i społeczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
14. Halicka M. (2004), *Satysfakcja życiowa ludzi starych*, Wydawnictwo Akademii Medycznej, Białystok.
15. Halicki J. (2005), *Pomyślne starzenie się jako jedna z kluczowych kategorii późnej dorosłości*, [w:] E. Dubas (red.) *Człowiek dorosły istota (nie)znana?* Wydawnictwo Naukowe Novum, Łódź – Płock, s. 165–173.
16. Halicki J. (2008), *Potoczne definicje pomyślnego starzenia się*, [w:] J.T. Kowaleski, P. Szukalski (red.) *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 13–27.
17. Harris P.B. (2008), *Another wrinkle in the debate about successful aging: The undervalued concept of resilience and the lived experience of dementia*, „International Journal of Aging & Human Development”, 67, s. 43–61.
18. Havighurst R.J. (1961), *Successful aging*, „The Gerontologist” 1(1), s. 8–13.
19. Havighurst R.J., Neugarten B.L., Tobin S.S. (1963), *Disengagement, personality and life satisfaction in the later years*, [w:] P.F. Hansen (red.) *Age with a future*, Copenhagen, Denmark, Munksgaard, s. 419–425.
20. Hejnicka-Bezwińska T. (2008), *Pedagogika ogólna*, Wydawnictwo WAIp, Warszawa.
21. Jeste D.V., Depp C.A., Vahia I.V. (2010), *Successful cognitive and emotional aging*, „World Psychiatry”, 9, s. 78–84.
22. Katz S. (2000), *Busy bodies: Activity, aging, and the management of everyday life*, „Journal of aging studies”, 14(2), s. 135–152.
23. Kargul J. (2005), *Obszary pozaformalnej i nieformalnej edukacji dorosłych. Przesłanki do budowy teorii edukacji całościowej*, Wydawnictwo Naukowe DSWE TWP, Wrocław.
24. Keith J., Fry C.L., Ikels C. (1990), *Community as context for successful aging*, [w:] J. Sokolovsky (red.) *The cultural context of aging: worldwide perspectives*, Westport, s. 245–261.
25. Kowaleski J.T., Szukalski P. (red.) (2008a), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk o pracy i polityce społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
26. Kowaleski J.T., Szukalski P. (red.) (2008b), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
27. Kowaleski J.T., Szukalski P. (red.) (2008c), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk o zdrowiu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

28. Kozerska A. (2013), *Obiektywne środowisko edukacyjne seniorów w Polsce*, „Edukacja Dorosłych”, 2, s. 47–57.
29. Kozerska A. (2014a), *Selected elements of the learning culture at Universities of Third Age in Poland*, „Journal of Educational Sciences”, 1(29), s. 30–43.
30. Kozerska A. (2014b), *Seniorzy w Polsce jako użytkownicy technologii informacyjno-komunikacyjnych*, [w:] K. Denek, A. Kamińska, P. Oleśniewicz (red.) *Edukacja Jutra. Od uniwersytetu do starości. Aspekty edukacji osób dorosłych*, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec, s. 289–300.
31. Lee H.Y., Jang S.N., Lee S., Cho S.I., Park E.O. (2008), *The relationship between social participation and self-rated health by sex and age: a cross-sectional survey*, „International Journal of Nursing Studies” 45(7), 1042–54.
32. Lewis J.P. (2011), *Successful aging through the eyes of Alaska native elders. What it means to be elder in Bristol Bay, AK*, „The Gerontologist”, 51(4), s. 540–549.
33. Malec M. (2012), *Gerotranscendencja-teoria pozytywnego starzenia się. Założenia i znaczenie*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, 13, s. 45–60.
34. Martinson M., Berridge C. (2014), *Successful aging and its discontents: A systematic review of the social gerontology literature*. „The Gerontologist. Special issue: Successful Aging”, dostępne na: <http://gerontologist.oxfordjournals.org/content/55/1/58.long> (otwarty 27.11.2014).
35. Peterson N.M., Martin P. (2014), *Tracing the origins of success: implications for successful aging*. „The Gerontologist. Special Issue: Successful Aging”, dostępny na: <http://gerontologist.oxfordjournals.org/content/55/1/5.full.pdf+html> (otwarty 27.11.2014).
36. Reichstadt J., Sen Gupta G., Depp C.A., Palinkas L.A., Jeste D.V. (2010), *Older adults' perspectives on successful aging: qualitative interview*, „The American Journal of Geriatric Psychiatry”, 18(7), s. 567–75.
37. Rowe J.W., Kahn R.L. (1998), *Successful aging*, Pantheon Books, New York.
38. Rubinstein R.L., Medeiros K. (2014), „*Successful aging*”, *gerontological theory and neoliberalism: a qualitative critique*, „The Gerontologist. Special Issue: Successful Aging”, dostępny na: <http://gerontologist.oxfordjournals.org/content/55/1/34.full?sid=3b95b911-5333-4993-924b-23322f079bc4> (otwarty 27.11.2014).
39. *Rządowy program ASOS na lata 2014–2020*, dostępny na: <https://www.mpips.gov.pl/seniorzyaktywne-starzenie/rzadowy-program-asos/> (otwarty 1.04.2015).
40. Scheidt, Humphreys i Yorgason (1999), *Successful aging: what not to like*, „The Journal of Applied Gerontology”, 18(3), s. 277–733.
41. Schulz R., Noelker L.S., Rockwood K., Sprott R.L. (2006), *The encyclopedia of aging. Fourth edition. T.1*, New York, Springer Publishing Company.
42. Strawbridge W.J., Wallhagen M.I., Cohen R.D. (2002), *Successful aging and well-being: Self-rated compared with Rowe i Kahn*, „The Gerontologist”, 42, s. 727–733.
43. Szarota Z. (2009), *Seniorzy w przestrzeni kulturalno-edukacyjnej społeczeństwa wiedzy*, „Chowanna” 2(33), s. 77–96.
44. Tornstam, L. (1989), *Gerotranscendence; A Meta-theoretical Reformulation of the Disengagement Theory*, „Aging: Clinical and Experimental Research” 1, s. 55–63.
45. Torres S. (2003), *A preliminary empirical test of a culturally-relevant theoretical Framework for the study of successful aging*, „Journal of Cross-Cultural Gerontology”, 18, s. 97–100.

46. Villar F. (2012), *Successful ageing and development: The contribution of generativity in older age*, „Aging & Society”, 32, s. 1087–1105.
47. WHO: *Active Ageing: A Policy Framework World Health Organization*. (2002), Geneva, dostępny na: http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/who_nmh_nph_02.8.pdf (otwarty 1.08.2013).
48. *Zoom na UTW. Raport z badania*. (2012), dostępny na: http://zoomnautw.pl/wp-content/uploads/2012/05/Zoom_na_UTW_RAPORT_calosciowy_www.pdf (otwarty 1.08.2013).

**Elderly peoples' education in the context of successful ageing:
controversies and doubts**

Key words: successful ageing, older people's education, elderly people's quality of life.

Summary: In the recent years there has been a growth in critical stance towards the research approach based on the concept of successful ageing in gerontological literature. Chosen views of researchers on this subject have been presented in the article. Both examples of various interpretations of successful ageing and research papers providing critical analysing of Kahn and Rowe's model of successful ageing have been presented. Furthermore, educational implications of specific models of ageing have also been analysed.

Dane do korespondencji:

Dr Agnieszka Kozerska

Wydział Pedagogiczny

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

e-mail: a.kozerska@ajd.czest.pl

